

Latinitet u Slovačkoj

Dušan Karpatský

Latinitet je u Slovačkoj odigrao veoma značajnu ulogu i njegova se povijest može pratiti desetak stoljeća. Počinje zapravo već nakon sloma prve čehoslovačke državne zajednice - Velikomoravskoga carstva - čija je pismenost zaslugom Konstantina i Metodija bila sva u znaku staroslavenskoga jezika. Slovački dio carstva zaposjedaju Mađari s kojima Slovaci zatim žive u neravnopravnoj državnoj zajednici sve do 1918.g. Novoosnovana se ugarska država u potpunosti okreće prema Zapadu - Rimu i latinskom jeziku kao liturgijskom, pa i službenom jeziku. Latinski je jezik pogodio mnogonacionalnom sastavu države, te je stoga ostao jezikom administracije i škola sve do sredine 19. stoljeća. Međutim, zagospodario je i književnošću kočeći znatno razvoj umjetničke književnosti na narodnim jezicima. U Slovačkoj razdoblje od 10. do početka 15. stoljeća predstavlja isključivu vladavinu latinskoga jezika. Tek poslije dolazi, pod utjecajem češkoga husitskog pokreta, praškoga sveučilišta, a napose djelovanja češke protestantske emigracije u 17. stoljeću, do prodiranja češkoga jezika kao drugog književnog jezika u zemlji. Međutim, češki se jezik - modificiran slovacizmima - koristi uglavnom za potrebe vjerske propagande među pukom, a "visoka" književnost, gotovo mahom humanistička, barokna, djelomično nastaje na latinskom. Teološka, filozofska i znanstvena literatura koristi latinski gotovo isključivo još i tijekom 19. stoljeća. Narodni jezik dolazi do izražaja u povijesnim spjevovima i pučkoj poeziji, a od 17. stoljeća u svojoj čehoslovačkoj varijanti donekle i u umjetničkoj književnosti. Latinski nestaje iz beletristike definitivno tek u drugoj polovini 19. stoljeća, iako ga povremeno koriste još i pobornici slovačkog narodnog preporoda koji napokon konstituiraju slovački književni jezik.

Srednji vijek

Srednjovjekovna književnost u Slovačkoj isključivo je latinska. Njezini su stvaraoci svećenici koji su gotovo jedini bili pismeni i koji su u potpunosti upravljali i školama. Znatnoga udjela u kulturnoj djelatnosti imali su redovi; fratri su za potrebe vladara, biskupa i imućnijih plemića prikupljali, pisali i prepisivali rukopise. Pri nekim crkvama, kaptolima i drugim vjerskim središtima obrazovane su i značajne knjižnice: jedna od najčuvenijih i najbogatijih je potkraj 14. stoljeća bila knjižnica Bratstva 24 cipska župnika /Fraternitas XXIV plebanorum Scepusiensium, osnovano 1204., sa sjedištem u Levoči/, čiji su se članovi i sami bavili književnim /uglavnom teološkim i filozofskim/ stvaranjem. Iz ovoga se razdoblja u Slovačkoj sačuvalo veoma malo pismenih spomenika. Pretpostavlja se da ih je napisano znatno više, ali da su zauvijek izgubljeni za dugotrajnih borbi s Turcima tijekom nekoliko protuhabsburških buna ugarskih plemića u 17. i početkom 18. stoljeća, pa i prilikom progona pristaša reformacije čije su knjižnice namjerno uništavane kao gnijezdo hereze.

Najstariji pisani spomenici nastali na tlu Slovačke pripadaju hagiografskoj literaturi; to su srednjovjekovne latinske legende koje se odnose na vrijeme uvođenja kršćanstva zapadnoga tipa u Ugarskoj za vladavine osnivača ugarske države Stjepana I. Najstarija je legenda o sv. Svoradu i Benediktu, fratrima u samostanu na Zoboru kraj Nitre, čiji je život opisao oko 1064.g. njihov mlađi vršnjak Maurus /oko 1000-1070/, fratar i opat samostana na Panonskoj gori i kasnije biskup u Pečuhu. Njegova je legenda "Mauri episcopi Quinqueeclesiensis Vita SS. Zverardi s. Andreae Confessoris et Benedicti Martyris eremitarum" prvo književno djelo koje govori o konkretnoj slovačkoj sredini. Nešto kasnije nastaju tri tzv. "Legende o sv. Stjepanu", od kojih "Veća" /S. Stephani regis Hungariae legenda maior/ posvećuje mnogo pažnje djelovanju češkog biskupa sv. Vojtecha /Adalberta/ u Ugarskoj /dok o Mađarima govori prezrivo kao o strancima i divljacima/. Detaljno opisuje i osnivačku ulogu kralja Stjepana i način na koji je organizirao crkveni život. Tzv. "Manja legenda" usredsređuje pažnju na Stjepanovu političku djelatnost te njegove vladarske sposobnosti. Njezin autor, odbijajući mističko-pjesničke fikcije, podvlači skromnost i jednostavnost pripovijedanja kao i značenje antičkih uzora. Najmlađa je verzija ovih svetostjepanskih legendi tzv. "Legenda Hartvikova" koju je njezin autor, biskup Hartvik, napisao na početku 12. st. na osnovi građe "Veće legende", dok je sam dodao uglavnom opise nadnaravnih pojava uvodeći na taj način u Ugarsku kršćansku mistiku.

Na latinskom se jeziku u to vrijeme izvode i duhovne drame; međutim, postoje samo zabilješke o tome, dok su tekstovi izgubljeni, a nema traga ni duhovnom pjesništvu. Svećenstvo se bavilo uglavnom pisanjem tekstova teološke prirode: npr. jedan svećenik iz Nitre /Ján Laurini?/ napisao je "Tractatus de poenitentia" /poč.15.st./; Jan iz Kežmaroka "Summu theologiae" /2.pol.15.st./ te tomistički traktat "Speculum humanae salvationis". Nešto sačuvanih filozofskih, estetičkih te lingvističkih spisa potječe od Nijemaca koji su od kraja 12.st. osnivali po Slovačkoj gradove i predstavljali su u njima vladajući sloj. Arnold iz Spišske Nove Vesi napisao je "Rosarium philosophorum" /prije 1422/, Christoph Petschmessingsloer iz Levoče "Laudes artis poeticae" /1461/, Sigmund Senffleben iz Podolinca "Vocabularium Latino-Germanicum" /2.pol.15.st./. Značajni su kulturnopovijesni spomenici i pravni spisi te statuti, kao i matricula - zapisnici spomenutoga već Bratstva dvadesetčetvorice cipskih župnika /koje je postojalo sve do 1673.g./. U jednom kodeksu koji je sačuvan iz kruga Bratstva nalazi se između 32 djela, ponajviše stranog podrijetla, i "Tractatus pulcherrimus de custodia quinque sensuum" koji je napisao Ján Jámbor iz Rožnave 1470. u Levoči, te "Tractatulus de regimine pestilencie" Jána Gerhardija.

Husitizam, renesansa i humanizam

Na početku 15. stoljeća dolazi u susjednoj češkoj do sve jačeg pokreta koji se kritički odnosi na suvremenu praksu crkve, odbijajući njezinu svjetovnu vlast i zalažući se za povratak prvobitnim novozavjetnim kršćanskim idealima. Odjeci ovoga reformnog pokreta, na čelo kojega je izbio praški sveučilišni profesor i propovjednik Jan Hus, doprli su i do Slovačke. Naročito neki od Slovaka, koji su studirali, a kasnije i djelovali u češkoj i Moravskoj, bili su zahvaćeni reformnom strujom. Ján Laurini /Vavrinčov/ iz Račica napisao je sedam latinskih polemičkih kvestija ističući Husovu misao o pravoj crkvi kao idealnoj nevidljivoj zajednici časnih ljudi predodređenih za spas. Lukáš iz Novoga Mesta nad Váhom djelovao je kao svećenik taborske sekte, osobno je bio u vezi s duhovnim ocem kasnije Jednote bratrske /Unitas fratrum/ Petrom Chelčickim i napisao je danas izgubljen traktat o euharistiji. U Pragu je studirao, a kasnije i predavao na sveučilištu Matej iz Zvolena; svoja je predavanja iz teologije 1417.g. sakupio u "Rosarius aut parvus

floretus sacrae theologiae", koji je sačuvan u više prijepisa.

Husitizam je djelovao do izvjesne mjere i kao socijalni pokret i našao pristaše među sirotinjom nekoliko slovačkih gradova. Međutim značajan poticaj dao je na planu književnog jezika, budući da je u Slovačku donio kao mogući jezik književnosti češki jezik, Slovacima veoma blizak i opće razumljiv, izrađen i iskušan već ne samo u svim rodovima književnosti, nego i kao službeni, liturgijski i diplomatski jezik. Taj je jezik kao drugi - pored latinskog - književni jezik objeručke prihvatilo naročito slovačko građanstvo jer mu je dobro došao kao obrambeno sredstvo u neprekidnoj borbi protiv njemačke majorizacije u gradovima, budući da se slovački jezik dotad nije konstituirao kao književni i bio je rascijepljen u nizu dijalekata.

Od početka 15. stoljeća nastaju dakle u Slovačkoj pored latinskih spisa /i njemačkih koje pišu mnogobrojni pripadnici njemačkog građanstva i svećenstva/ i djela na češkom jeziku, modificiranom u pojedinih pisaca većim ili manjim brojem slovacizama. Do danas je nađeno već preko 200 listova i povelja iz 15. stoljeća; međutim, pravi procvat pismenosti na češkom nastaje tek u 16. stoljeću u vezi s reformacijom, kada osnovom književnoga i liturgijskoga jezika evangelika postaje jezik tzv. "Kraličke biblije" /savršenog češkog prijevoda Biblije objavljenog 1579. u moravskom gradiću Kralice/.

U međuvremenu dolazi do procvata i književnosti na latinskom jeziku koji se javlja prodoranjem misli i težnji renesanse i humanizma. Njegov inicijator u Ugarskoj, ugarskohrvatski kralj Matija Korvin, okupio je niz značajnih humanista, prvo iz češke (napr. Jan z Rabštejna/, kasnije iz Italije, Mađarske i Hrvatske /Janus Pannonius/. Njegovom je zaslugom u Bratislavi 1465.g. osnovana i 1467. otvorena prva visoka škola na tlu Slovačke i Ugarske Academia Istropolitana, čiji prvi kancelar postaje Ivan Vitez iz Sredne Akademija, međutim, nije bila dugog vijeka: nije preživjela svoga osnivača i njezino djelovanje prestaje 1491.g., kao što i humanizam što ga je uvodio Matija Korvin nije izišao iz kruga kraljeva dvora. Šire značenje dobiva tek onda kada njegovi izvori i posrednici postaju praško i bečko sveučilište. Bečko književno društvo Sodalitas litteraria Danubiana, što ga je osnovao njemački humanist Konrad Celtes 1497.g., ima doduše svoje članove i suradnike i među Slovacima. Međutim, slovački se humanisti u doba prije reformacije ograničavaju uglavnom samo na studij i širenje antičke i humanističke književnosti, stvaranje privatnih biblioteka, a kasnije organiziranje tiskarstva i knjižarstva te gradskih škola u koje tek sporo prodiru suvremeniji pogledi na potrebe obrazovanja i širi se zanimanje za prirodne znanosti.

Glavna struja humanizma dolazi u Slovačku tek u 16. st. te početkom 17.st. i širi se uporedo s reformacijom koja stiže uglavnom u društveno ublaženoj formi luteranstva. Dok ideje humanizma i renesanse zahvaćaju prije svega plemićke dvorove i patricijske obitelji u gradovima, reformacija djeluje na sitno građanstvo, sirotinju i seoski puk. Dok reformacija koristi za izražavanje i širenje svojih ideja narodni jezik, odnosno češki kao književni, djela renesance i humanizma nastaju pretežno na latinskom jeziku. Prvo pokoljenje slovačkih humanista ostaje čak uglavnom ravnodušno i prema domovini i njezinu jeziku, a tek slijedeća generacija aktivno radi na stvaranju nacionalne samosvijesti.

Rad prvih slovačkih humanista sastojao se ponajviše od izdavanja i komentiranja klasika, odnosno prigodne poezije vezane uz ovu djelatnost. Tako je napr. Ondrej Jastrabinus 1522.g. popratio u Bolonji svečano izdanje Pannonijevih prijevoda s grčkog /prilikom

50 godišnjice pjesnikove smrti/ pjesmicom u čast Plutarha, njegov zemljak Ján Baptista iz Banske Bystrice slavio je samog Pannoniusa u stihovima koji su pratili ediciju njegovih elegija. Zatim nastaju djela koja oponašaju tuđe uzore: benediktinac Martin iz Trnave /Tyrnavinus/ je poslije pada Beograda, a prije mohačke bitke, objavio "Opusculum ad regni Hungariae proceres..." /1523/ koja oponašajući Taurinovu "Stauromachiju", osuđuju Dožinu seljačku bunu.

Slijedeće pokoljenje ima već mnogo važnije stvaralačke ambicije. Svjetski glas stekao je Ján Sambocký /Zambocký, mađarski Zsámboki, Joannes Sambuccus Tirnaviensis Pannonius, 1531-1584/ koji je nakon temeljitog studija u zapadnoj Evropi došao u Beč i postao liječnik te historiograf cara Maksimilijana i Rudolfa. Bio je pjesnik, estetik, povjesničar, filozof, prirodoslovac, liječnik, prevodilac itd. Kao izdavač starih tekstova bio je poznat po čitavome svijetu i važio je za najvećeg filologa svoga doba. Smatrao je da stare pisce treba izbavljivati "e tenebris in lucem". Svako izdanje antičkih klasika /Cicerona, Lukijana, Laertija itd./, crkvenih otaca, humanista /Janus Pannonius/ popratio je svojim komentarima upozoravajući na posebne vrijednosti svakoga pisca. Prevodio je i grčke klasike na latinski /Lukijan, Platon i dr./. Pročuo se i kao govornik, pisao priloge za povijest Turske i Ugarske, a pisao je i latinske i grčke pjesme. U Padovi je 1555.g. objavio "Poemata quaedam", uglavnom prigodnu i epigramsku poeziju o pobožnosti, vjeri, bogatstvu života i ljubavi prema prijateljima, u Antverpenu 1566.g. "Emblemata et aliquot Nummi antiqui operis" s mitološkim i suvremenim temama i didaktičkom tendencijom. U knjizi "Icones veterum aliquot ac recentium Medicorum philosophorumque elegiolis suis editae" /Antwerpen, 1574/ slavio je medicinu, liječnike i filozofe. Pohvalne je pjesme Sambuccus posvetio i Janu Pannoniju, Ugarskoj, te rodnoj Trnavi.

Dok je Sambuccus djelovao izvan rodne Slovačke kao pripadnik šire državne zajednice i humanistički znanstvenik evropskih razmjera, najznačajniji je slovački humanistički pjesnik Martin Rakovský /1535-1579/ djelovao uglavnom u svojoj zemlji. Nakon studija kod Filipa Melanchthona u Wittenbergu, dospio je u Prag i zaslugom češkog humanista Matouša Kolína /Collinus/ postao član kruga literata oko mecene Jana starijeg Hodejovskog i sudjelovao je u njegovu zborniku "Farragines poematum" I-IV. Najbolje svoje prigodne pjesme napisane za vrijeme boravka u Pragu tiskao je Rakovský u knjizi "Elegiae et epigrammata ad aliquot nobiles et doctissimos viros maecenatesque fidelissimos" /Prag, 1556/. Radeći kao upravnik škole u češkom gradiću Louny, napisao je "Descriptio urbis Lunae Boemicae" /Prag, 1558/ u kojem je, pored opisa mjesta svoga djelovanja, života i rada njegovih ljudi, dao i prigodne pjesme te govor o značaju i koristi škole. Poslije dolaska u Bratislavu /1559. postao je pisar kraljevske komore/ objavio je knjigu u stihovima "Libellus de partibus Reipublicae et causis mutationum regnorum imperiorumque" /Beč, 1560/ u kojoj se bavi klasifikacijom pojedinih društvenih slojeva na aristotelski način ne prezajući pred socijalnom kritikom, a zatim razmatra uzroke društvenih promjena i državnih udara. Na ovaj se spis nadovezuje slijedeće djelo Rakovskoga - opet rasprava u stihu - "De magistratu politico" /Lajpcig, 1574/ u kojem se pisac bavi prvo pojmom, podrijetlom te pojedinim vrstama vrhovništva; zatim daje pregled glavnih razdoblja povijesti čovječanstva, najznačajnijih carstava, dijeleći povijest prema Ovidiju, i napokon opisuje vladarske vrline naglašavajući pobožnost, mudrost, pravednost te razboritost i zalaže se za čvrstu centraliziranu monarhiju. Svoja vrijedna zapažanja, kao i prilično radikalne poglede na osjetljivu temu vlasti, iznio je Rakovský dotjeranim izrazom čiju posebnu draž predstavljaju fine mitološke eskurzije, upečatljivi opisi povijesnih ličnosti i događaja te umješna upotreba različitih poetskih figura.

Dok Martin Rakovský predstavlja vrhunac slovačke latinističke poezije 16. stoljeća, njegova braća, koja su također studirala i djelovala u Češkoj, nisu dala znatnijih književnih plodova. Matej Rakovský /1537-1562/, upravnik škole u Kutnoj Hori i Jihlavi, pisao je prigodne pjesme od kojih je nekoliko objavljeno u "Farragines", najmlađi Mikuláš Rakovský /+ 1586/, upravnik škole u Kutnoj Hori, također je pisao prigodnu, napose panegiričku poeziju konvencionalnog tipa. Prigodne stihove je pisao i Jur Tesák-Mošovský /oko 1545-1617/, protestantski svećenik u češkim gradovima, inače tvorac biblijske drame "Ruth" na češkom jeziku. Prijateljima je posvetio "Carmina gratulatoria" /1600/. Na latinskom je napisao i moralističko-filozofski traktat "Christi sacrum" /1607/.

Među značajnije pjesnike slovačkog humanizma ubraja se Valerián Máder /rođen 1558/, učitelj i propovjednik, koji je objavio knjigu prigodnog pjesništva "Libellus exercitationum poeseos" /1588/ gdje se, pored njegovih stihova, nalaze i djela njegovih prijatelja. Knjige prigodnih pjesama i pisama u stihu tiskali su zajednički humanisti u nekoliko slovačkih mjesta. U istočnoj se Slovačkoj istakao Matej Thoraconymus-Kabát iz Brezna /rođen oko 1550?/ koji je pored vatrenih teoloških polemika u obranu kalvinizma napisao i "Orthographiju" i "Carmina varia", no rukopisi su izgubljeni, sačuvana je samo piščeva bilježnica s nizom listova i sa šest pjesama iz g.1571-75. Ján Filický z Filc /de Filefalva, oko 1585-1622/ je kao odgojitelj mladih plemića obilazio univerzitet, usput pisao pjesme i objavljivao ih u Pragu, Marburgu, Heidelbergu. Kasnije je sakupio svoje pjesničko djelo u "Carminum libri duo" /Basel, 1614/. Dok prva knjiga sadrži konvencionalnu prigodnu poeziju, druga, sastavljena od epigrama, daje niz aktualnih zapažanja i socijalne kritike, pa čak i obranu Slavena u polemici "Ad Sphettium". Abrahám Cebanius, od 1610.g. notarius cipske župe, mnogo se bavio turskim najezdama u južnoj Slovačkoj pozivajući na zajedničku borbu protiv osvajača u odužoj kompoziciji "Ad gentes et mentes christianas... salutaris exhortatio", objavljenoj u knjizi "Salutaris adversus animae pestem officina" /Bardejov, 1616/. U Pragu je studirao i djelovao Peter Fradelius /oko 1580-1621/ iz Banske Štiavnice. Obilazeći zapadnu Evropu povremeno je tiskao razne prigodne stihove i korespondenciju. Napisao je i pohvalu botanike "In laudem botanices" /Nürnberg, 1612/. Njegovi su ga suvremenici cijenili zbog knjige "Bonus index" /1620/ u kojoj se zalaže za pravdu za sve ljude.

Prigodnu poeziju ili disertacije pisali su mnogi studenti: Šimon Aurelius iz Spiškoga Podhradia oprostio se od školskih drugova u Wittenbergu pjesmom "Elegia propemptike" /1591/, Gabriel Jodokus /+1599/ iz mjesta Bánovce nad Bebravou svojom je disputacijom "Utrum plus proficiat vitiorum ignorantia quam virtutumcognitio?" postao u Pragu bakalaureus /1597/, zatim je bio rektor u Teplicama u Melniku gdje je pisao prigodne stihove. Slično Ján Bastner iz Banske Bystrice je disputacijom "Philosophus an médico praeferendus?" stekao 1615.g. u Pragu zvanje magistra, a zatim je djelovao kao nastavnik u Táboru i Pragu. Latinski je pisao i Pavel Kyrmezer /+1589/ koji je značajan kao dramski pisac na češkom jeziku. U Wittenbergu je studirao, ali se poslije vratio u Slovačku i bio rektor te propovjednik u nekoliko mjesta Ján Kalinka /1567-1640/ koji je i za svoja latinska djela crpio teme iz domaće sredine. u Elegičkom distihu napisao je kroniku Meletémata koja je danas izgubljena, a njezin je sadržaj poznat iz opisa i odlomaka što ih je uvrstio u svoje djelo Micae Ján Burius krajem 17. stoljeća. Kalinka opisuje događaje što su se zbili u srednjoj Slovačkoj od početka 17.st. Isključivo vlastitim životom bavi se u drugom djelu što ga je napisao /u heksametru/ pred smrt: "Justa cygnea seu exequialia Johannis Kalinkii... ab eodem autore bona fide de-

scripta" /1638/. Djelo je pisano humanističkom formom, koristi mitološke elemente, ali odaje, naročito u teološkoj meditaciji o životu i smrti, svećeničko zvanje svoga autora, kao i njegovo ortodoksno luteranstvo.

Najznačajniji pjesnik Slovačke poslije Martina Rakovskog bio je Jakub Jakobeus /1591-1660/. Roden u češkoj, u obitelji koja vjerojatno potječe iz Slovačke, djelovao je kao protestantski svećenik u Pragu, ali je poslije bitke na Bijeloj gori 1620., u kojoj je poražen češki staleški ustanak protiv Habsburgovaca, pobjegao prvo u Holandiju, a zatim u Slovačku. Vjerujući da još postoji mogućnost izmjene posljedica kobnoga poraza protestantske staleške koalicije u češkoj - tijekom /tridesetogodišnjeg/ rata u koji se "češki rat" promijenio - razvio je značajnu književnu i političku aktivnost. Radi informiranja inozemstva te pridobijanja simpatija za mnogobrojnu emigraciju, objavio je pregled češke vjerske povijesti i progona protestanata od početka sve do 1620.g.: "Idea mutationum Bohemo-avangelicarum ecclesiarum in florentissimo regno Bohemiae" /Amsterdam, 1624/. Jurju Rákócziju u kojem je vidio najozbiljniju nadu u borbi protiv cara i za slobodu svoje vjere i njezinih pristalica, posvetio je latinsku zbirku političke poezije "Oti vernalis anni 1627 Aegrisomnia", apostrofirajući ga kao kneza svjetla i mira. U "Carmen congratulatorium" /Košice, 1630/ slavio je čak već unaprijed Rákóczija kao kneza i pobjednika nad Habsburgovcima, čime je izazvao zapljenu djela. Razmatranjem uzroka kobnog poraza češkog ustanka i njegovih posljedica bavio se još i u raspravi "Ecclesiarum evangelico-Bohemicarum status modernus" /Wittenberg, 1632/. Međutim, posvetio je pažnju i životu te problemima slovačkog naroda. Njegov spis "Viva gentis Slavicae delineatio" /Levoča, 1642/ danas je izgubljen, a njegov je sadržaj poznat samo iz predgovora djela D. Sinapiusa Horčičke /Neo-Forum... /1678/. Drugo Jakobeovo djelo, "Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota" /Levoča, između 1642-45/ donosi pjesnički nadahnut lelek nad narodom koji je stoljećima ugnjeten i pati od najezda osvajača, prirodnih katastrofa i drugih nedaća. Pjesma spjevana prema jednom latinskom djelu češkog autora u heksametru, koristi apstraktnu simboliku i alegoriju te odjeke iz antičkoga pjesništva. Svojom je dirljivom elegičnošću djelovala na kasnije naraštaje: napr. Ján Kollár je pod utjecajem ove pjesme kao gimnazijalac spjevao elegiju "Deploratio praesentis status Hungariae" /1812/.

Kraće latinske kompozicije u humanističkom duhu pisao je Michal Institoris stariji /+ 1705/, rektor i propovjednik. Njegova je refleksivna pjesma "Desiderium aureae pacis" /Trenčín, 1663/ nastala pod dojmom turske najezde 1663.g. kada su Turci osvojili Nové Zámky na jugu zemlje i upadali i u unutrašnjost Slovačke. Opasnosti od Turaka pisac je po svoj prilici posvetio i danas izgubljeni "Discursus de Turca" /1664/, dok "Ominosa inundatio" /Trenčín, 1663/ opisuje dramatično poplavu što ju je izazvala nabujala rijeka Váh. Institoris je napisao i nekoliko vjerskih traktata te disputacija, npr. polemiku protiv hilijazma "Chiliasmus derutus" /1665/.

Epoha renesanse i humanizma dala je Slovačkoj i prve značajne znanstvenike; oni su doduše djelovali uglavnom izvan svoje zemlje, ali njezine probleme nikad nisu zaboravljali. U red najistaknutijih humanista svoga doba pripada liječnik, filozof i političar Ján Jessenius-Jesenský /1566-1621/. Završivši studije u Njemačkoj i Italiji, postao je profesor kirurgije u Wittenbergu, kasnije liječnik te profesor anatomije i kirurgije na sveučilištu u Pragu /1602-17/. Tijekom ustanka čeških staleža protiv Habsburgovaca otišao je u Bratislavu, kako bi s ugarskim plemstvom dogovorio zajednički postupak. Poslije bitke na Bijeloj gori pogubljen je u Pragu kao jedan od dvadesetsedmoricice vođa ustanka. U svojim dje-

lima s područja filozofije prirode Jessenius je pokušao izmiriti vjersku skolastiku sa suvremenim znanstvenim otkrićima i teorijama, npr. u spisu "Zoroaster" /Wittenberg, 1593/ ili "De anima et corpore" /Prag, 1605/. U liječničkim djelima koristi pored svoga osobnoga praktičkog iskustva i suvremene renesansne poglede. Objavio je /uglavnom u Wittenbergu/ i.o. spise: "De homine" /1594/, "De morbis" /1596/, "Adversus pestem" /1614/, "Anatomiae historia" /1600/, "Institutiones chirurgicae" /1601/, "De generationis et vitae humanae periodis" /1602/. Rodoljubljem i interesom za društvenu problematiku odišu Jesseniove humanističke kompozicije "In laudem regni Bohemiae" /Prag, 1590/, te "De restauranda antiquissima Pragensi academia" /Prag, 1619/. Opis diplomatske misije u Ugarsku sadrži spis "Legationis in regniis Ungarorum comittis proximis... renuntiatio" /Prag, 1619/.

Na području lingvistike istakao se kolega Jesenskog na praškom sveučilištu, profesor matematike i klasične filologije Vavrinec Benedikt z Nedožier /Nudozerinus, 1555-1615/ koji je na osnovi književnih spomenika, ali prije svega govornoga jezika, izradio prvu sistematsku slovnici češkoga jezika "Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae...libri duo" /Prag, 1603/. Djelo je posvetio češkoj i slovačkoj omladini s napomenom da pored latinskog treba da brine i za narodni jezik. Uočio je i zabilježio nekoliko osnovnih razlika između češkog i slovačkog. Pored gramatike napisao je Benedikt niz traktata i rasprava, napose o govorničkom umijeću, ali i o tome "što je pogodnije, upasti na neprijateljski teritorij ili pak čekati neprijatelja kod kuće." Kao pedagog, dekan artističkog fakulteta te rektor sveučilišta u Pragu brinuo se za podizanje razine nastave /"Oratio therapeutica continens modum curandae Pragensis Academiae", Prag, 1612/, ali se zalagao i za reformu nižeg školstva /"Penitioris scholae structura", Prag, 1607/.

Barok

Poslije tridesetogodišnjega rata prelazi književnost u Slovačkoj polako u epohu baroka koja je u znaku ponovnog jačanja vlasti visokog plemstva, katoličke crkve, kao i habsburške dinastije koja se ističe kao pobornik protureformacije. Nestaje renesansne širine duha i humanističke visoke razine književnoga izraza, književnost se sve više svodi na vjersko područje: prevladava teološka polemika protureformacije s pristašama reformacije, vjerski traktat te duhovna pjesma. Pisaci pišu svoje spise ili latinski ili češki s primjesom slovacizama. Tiskanje knjiga podvrgnuto je sve jačoj isusovačkoj cenzuri. Jednostranost književne produkcije osjeća se i kod evangelika: ugroženost ih zatvara u krug vjerske problematike, konzervira njihove poglede. Podudarnost je uočljiva i u duhovnoj pjesmi obiju vjerskih organizacija, što se najbolje vidi iz njihovih takoreći službenih kanoniziranih kancionala: evangeličke "Cithare sanctorum" /Levoča, 1636/ i katoličkog zbornika "Cantus catholici" /Trnava, 1655/. Sastavljač, a do izvjesne mjere i pisac prvog zbornika Juraj Tranovský /Jiří Tranovský, Tranoscius, 1592-1637/ bio je češkoga podrijetla i pobjegao je poslije češkog ustanka u Slovačku gdje se skrasio kao propovjednik u Liptovskom sv. Mikulášu. Pored "Cithare sanctorum", koja sadrži pjesme na češkom jeziku, objavio je pisac i tri knjige svojih latinskih vjerskih kompozicija "Odarum sacrarum...libri tres" /Breh, 1629/ u kojima s baroknim zanosom i patosom opisuje paklene patnje i uzdiže posmrtni život kao spas od mukotrpnih jada ovozemaljske doline suza. Isusovac Benedikt Szöllösi /1609-1656/ u svoj je zbornik unio pored pjesama na narodnom jeziku i latinske pjesme, a popratio ih je latinskim predgovorom u kojem ističe ćirilometodsku tradiciju i prošlost Slovaka. Vjerski simbolizam i misticizam prožet čulnim slikama obilježje je pjesama koje je pisao Ján Abrahámffy

/1662-1728/, kako čeških, tako i latinskih molitvi u stihu "Holo-caustum quotidianum" /Beč, 1695/. Barokna latinska katolička poezija najviše se posvećuje pohvalama svetaca, napose Bogorodice. Među mnogobrojnim pjesnicima najsvestraniji je bio pijarist pater Konstantin iz Prievidze koji je u zbirci "Myrias versuum sine ellipsi et syna-loepha editorum" /Trnava, 1735/ miješao kršćanski svijet s antičkim motivima, a njegovi stihovi odaju i poznavanje humanizma te pjesničku vještinu. Objavio je i zbirku "Epigramatum libri VII" /Trnava, 1745/. Niz pjesama je spjevano i u čast svjetovnog vrhovništva, prijatelja i znanaca, kao i zemlje. Posebno mjesto zauzimaju paragrafi, epistole i elegije na evropske ratove "Nonnulorum Europae Regnorum clades a flagrantis incendio belli deplorantur" /Košice, 1735/ što ih je napisao barun Anton Mednanský.

Idejno i pjesnički značajniji su pjesnici čija se djela uobičajeno svrstavaju u didaktičko-refleksivan tip poezije. Od petorice onih najistaknutijih koji su pjevali ponajviše na češkom, u slovački latinizam spadaju trojica: evangelistički propovjednik Ondrej Lucae /1596-1673?/ odaje u svojem opusu /npr. u "Disticha Latina et Slavica seu Textus Evangeliorum in metra reducti", pisanim 1653/ tipično barokno raspoloženje prožeto osjećajima depresije, ekstremnim dualizmom između misli i djela i hilijastičkim vizijama. Drugi evangelistički propovjednik Ján Milochovecký /oko 1630-1684/, wittenberški dak, pored svoga glavnog djela "Ornamentum magistratus politici" koje je tiskao na "slovačkom" u Drezdenu 1678.g. a u kojem se bavi omiljelom antičkom i humanističkom temom idealne države i vrlina vladajućih ljudi, napisao je i nekoliko disertacija te disputacija na latinskom, npr. "Disputatio physica educationem formarum e potentia materiae statutibus opposita" /Wittenberg, 1652/ ili danas izgubljen rukopis "Schola crucis et lucis". Sasvim drukčiju temu odabrao je za svoju didaktičku kompoziciju u 130 elegijskih distiha Juraj Bahil /1689-1760/, privatni nastavnik, korektor, upravnik škole i župnik. Njegova "Elegia joco-seria de pipa" /1735, objavljena 1830/ napada pušenje kao "napitak ljubavi" od kojeg čovjeka ne može ni vlast otjerati. - Drugi užici, izgleda, Bahilu nisu smetali: 1739.g. izgubio je župničko mjesto jer su ga vjernici istjerali zbog prekomjernog uživanja alkohola.

Značajno svjedočanstvo o vremenu, njegovim problemima i sukobima odaje niz ostvarenja putopisne i memoarske prirode kojima su njihovi pisci zabilježili svoje doživljaje iz borbi protiv Turaka ili pak u vjerskim progonima. Dok je Štefan Pilárik pisao svoja djela uglavnom na češkom ili kasnije na njemačkom /u izbjeglištvu/- iako su im naslovi najprije na latinskom - Tobiáš Masník /1640-1697/ je svoje patnje proganjanog evangelika opisao i na latinskom u djelu "Crucis et lucis schola" /Wittenberg, 1675/, slično kao i Ján Simonides /1648-1708/, koji je kao i Masník osuđen na galije, u spisu "Exul praedicamentalis" /Wittenberg, 1680/ i "Galeria omnium sanctorum catenis christianae virtutis sibi devinctorum" /1676/. Treći od osuđenika, Juraj Láni /1646-1688/, svoje je mučotrpne doživljaje opisao u nekoliko navrata na njemačkom jeziku, a na latinskom u djelu "Narratio historica crudelissimae captivitatis papisticae" /Leipzig, 1676/. Masník se inače prilično mnogo bavio i pitanjima književnoga jezika i isticao drevnost i plemenitost slavenskog jezika.

U izgnanstvu je proveo kraj svoga života Joachim Kalinka /1601-1678/, evangelistički svećenik, pošto se na sudskoj raspravi protiv protestanata nije htio odreći svoje vjere. Pisao je na latinskom prigodne stihove, duhovne pjesme te pogrebne govore, a pored njih je ostavio u rukopisu i "Diarium" koji sadrži sugestivno opisane doživljaje iz bratislavske tamnice te metode koje su upotrebljavali isusovci prilikom saslušavanja.

Među najznačajnije ličnosti epohe pripada Daniel Krman /1663-1740/ 74

koji je vršio razne svećeničke funkcije u evangelističkoj crkvi, borio se protiv kolonizatorske i protureformacijske politike habsburške dinastije, bio zatvaran, bježao iz zemlje, djelovao kao vatrezni pristaša kuruckoga ustanka Franje Rákócziya II i poslije poraza kurucke vojske posvetio se vjerskoj, publicističkoj te odgojnoj djelatnosti u mjestu Myjava, dok nije, u vezi s pobunom u Myjavi, osuđen na doživotnu robiju kao "buntovnik, ubojica, zlikovac i bogohulnik". Posljednje je godine života proveo u tamnici. Pisao je češki i latinski; mukotrpan život svoga djeda, oca i svoj opisao je dirljivo u "Fata familiae Krmanianaee". Povijest evangelističke crkve u Ugarskoj iznio je na osnovi izvornih materijala u rukopisnom djelu "Hungaria evangelica", a u vezi s njegovom crkvenopolitičkom misijom nastao je putopisni dnevnik "Danielis Krman itinerarium" koji sadrži niz vrijednih zapažanja o zemljama kojima je pisac prolazio na putu u Švedsku kralju Karlu XII. Krman je zaslužan i za podizanje kulturne razine naroda, bavio se poviješću tiskarstva u zemlji, razvojem duhovne poezije. U rukopisu, djelomično izgubljenom, ostavio je "Rudimenta grammaticae Slavo-Bohemicae" /iz 1729/ te raspravu o podrijetlu Slavena "De Slavorum origine dissertatio".

Kurucku bunu opisao je i Ján Zambokrétly /1680-1748/, njezin sudionik u dnevniku "Revolutionis Rakocziánae Kurucka vojna dictae Diarium" /od 1703 do 1717.g./. Prva trećina djela pisana je na latinskom, ostale dvije na narodnom jeziku. Progone kao protestant doživio je i Matej Bahil /1706-1761/, propovjednik, koji je poslije hapšenja 1746. pobjegao u prusku Šlesku i tamo je objavio knjigu "Tristissima Ecclesiarum Hungariae protestantium facies" /Breh, 1747/. Tekst je tiskan paralelno na latinskom i njemačkom i donosi pored piščeve autobiografije opis patnji ugarskih evangelika, konkretne podatke o likvidaciji vjerskih i građanskih sloboda u zemlji te temeljitu analizu niza crkvenopolitičkih pitanja. Ovo je djelo mnogo čitano u svoje vrijeme i u Slovačkoj. Sačuvano je više rukopisnih prijevoda.

Značajno svjedočanstvo o svome vremenu donosi i autobiografija /iz 1719/ propovjednika Samuela Hruškovića /1694-1748/, prije svega u pasusima u kojima napada djelovanje pijetista, poimenično Mateja Bela /protiv pijetista je pisac objavio i disertaciju u Halleu 1719./ ili tamo gdje bilježi suvremenu socijalnu problematiku. Hrušković se inače istakao dopunama i novim izdanjima "Cithare sanctorum".

Posebno mjesto u djelovanju protestantskih nastavnika predstavlja latinska školska drama. Školske drame moralnopoučne, vjerske i naučnopopularne prirode s antičkim i biblijskim temama i likovima pisao je gotovo svaki protestantski nastavnik. Ta su djela izvedena u nizu slovačkih mjesta, međutim, njihov se značaj svodi uglavnom na alegorijsko prikazivanje apstraktnih vrлина bez pravog odnosa prema konkretnom realnom ljudskom, a pogotovu društvenom životu. Namjena im je isključivo odgojna - u vjerskom i školskom smislu. Razliku između prethodne renesansne komedije i nove poučno-odgojne struje jasno je i teoretski uočio Andrej Sartorius, rektor gimnazije u Ilavi i pisac drame "Actus oratorius de passione Domini" /1653/. Od ovog tipa drame značajniji su igrokazi što su ih pisali protestantski nastavnici u istočnoslovačkom Prešovu: Izák Caban /1638-1707/ je tako autor ciklusa od pet drama sa skupnim naslovom "Labarum triumphale victrici Palladi Fragarie solenne" /Levoča, 1665/ u kojem se tretiraju pitanja spoznaje, rata, uprave i kulture i opisuju neki primjermi događaji iz povijesti. Eliš Ladiver /1633-1686/ je napisao dvije drame: "Eleazar constans" /Bardějov, 1668/ te "Papinianus Tetragnonos, hoc est vir magnanimus, justus, constans rectique pertinax" /Levoča, 1669/ u kojima naslovni junaci, jedan iz Biblije, drugi rimski pravnik, treba da djeluju kao primjer postojanosti i uzor proganjanim protestantima. Ladive-

rovi se tekstovi zajedno s nekoliko drugih nalaze i u rukopisnom zborniku drama koje su igrane na liceju u Prešovu 1668-1673. Pored njih tu su prepisani i tekstovi prigodnih govora održanih tijekom borbi Imricha Thökölyja protiv cara Leopolda I. Sačuvano je i nekoliko tekstova drama što su se igrane u Bardejovu, Nécspalima, Bratislavi itd. Neke od njih protestantski su pisci pisali i za svoje vjernike u izbjeglištvu izvan zemlje. Na latinskom su pisane i igrane također isusovačke drame, prije svega različite misterije, te tekstovi s biblijskim i hagiografskim temama. Prvi zapis o isusovačkoj školskoj predstavi potiče iz 1601.g., kada je na Uskrs u mjestu Šala igrana drama "Josephus triumphans seu e carceribus squaloribus liberatus". Najaktivniji su isusovci bili u Trnavi koja je zahvaljujući djelovanju nadbiskupa Petra Pazmányja postala jak centar katoličke crkve. Isusovačke su drame služile pretežno propagandi protureformacije i podvlačile su vjeronauk i moral, ali su ponekad obrađivale i suvremenije teme, prije svega borbe s Turcima. Tako su bratislavski gimnazijalci igrali u nadbiskupskoj palači 1738.g. dramu Ondreja Friza o junaštvu Zrinyusa "Zrinyus ad Szigethum", u Trnavi je 1751. igran triptih šestorice bakalareusa "Nicolaus Zrinyus".

Znanstvena djelatnost se odvijala s jedne strane prije svega na isusovačkom sveučilištu u Trnavi /1637-1770/, u nešto manjoj mjeri i u Košicama, gdje je biskup Kisdi 1660.g. osnovao akademiju, dok je protestantska crkva imala svoj pedagoški i znanstveni centar u Prešovu.

Od profesora trnavskog sveučilišta istakao se Martin Szentiványi /1633-1705/ koji je predavao fiziku, matematiku, hebrejski, metafiziku i teologiju. Osim 24 polemička djela na češkom, objavio je više od 50 latinskih spisa, uglavnom u Trnavi, ali i u drugim evropskim gradovima u kojima je držao predavanja, tako: sedam rasprava iz filozofije prirode "Dissertationes" /Trnava, 1689/, enciklopedijski izbor iz različitih znanstvenih struka "Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea" /Trnava, 1689-1702/ u kojem se zalaže za kritičnost u znanosti, odbacuje mistiku te donosi niz zanimljivih praktičnih činjenica i spoznaja iz prirode i povijesti Slavena, ali pored toga ističe skolastičke aristotelske metode, odbacuje makijavelizam i heliocentričnu kozmogoniju. Svoje je rasprave o astronomskim temama tiskao i u godišnjacima koje je izdavao pod naslovom "Ephemerides" /1675-1703/.

Pored njega je djelovalo još nekoliko isusovačkih filozofa: npr. Krištof Akai /1706-1766/ se zalagao za geocentrizam u spisu "Cosmographia, seu philosophica mundi descriptio" /Košice, 1737/, Juraj Rajcsányi /1669-1734/ se istakao udžbenikom logike "Ars recte philosophandi" /Trnava, 1707/, dok je novim znanstvenim zapažanjima svoju filozofiju obogatio Martin Palkovics /1606-1662/.

Za razvoj filozofije značajna je bila tzv. Prešovska škola koju su stvorili profesori protestantskoga liceja u Prešovu Bayer, Caban i Ladiver. Wittenberški se đak Ján Bayer /1630-1674/ posvetio samostalnom razmatranju djela atomista, Francisa Bacona i J.A. Komenskoga. Baconovu je logiku i induktivnu metodu isticao u djelu "Lux mentium" /Košice, 1663/ koje se zalaže za podizanje uloge znanosti u školama, na Baconov se materijalizam oslanjao u spisu o osnovi metafizike i etike "Ostium vel atrium naturae" /Košice, 1662/. Svoje shvaćanje bića i njegova smisla objavio je u spisu "Summariae decisiones metafysicae..." /1667/. Izák Caban, pisac spomenutih već školskih drama, poslije više skolastičkih te teoloških disputacija posvetio se studiju atomističke filozofije i objavio spis "Existentia atomorum" /Wittenberg, 1667/. S njim je polemizirao u djelu "De atomis contra Zabanium" /Žilina, 1667/ njegov kolega Eliáš Ladiver koji je, međutim, značajniji kao pisac školskih drama i pedagog.

Na području povijesti ističu se poglavlja iz historijata protestantizma u Ugarskoj do protureformacije što ih je poslije izgnanstva u

Vroclavu tiskao Ján Burius stariji /1636-1689/ - "Micae historico-chronologicae evangelico-pannonicae" /1685/ s nizom vrijednih kulturnopovijesnih te književnih podataka. Pedagogijom i poviješću protestantskog školstva bavio se Ján Rezik /+ 1711/, profesor u Torunju i Prešovu, u djelu "Gymnasiologia seu historia scholarum ac rectorum Hungariae evangelicorum" koje su kasnije nastavili Samuel Mattheides /+ 1729/ i drugi. Rezik je opisao i smaknuće pristaša Thökölyja u "Theatrum Eperieuse publicum... seu Ianiena Eperiensis" /1687/. Nekoliko djela iz povijesti evangelističke crkve u rukopisu je ostavio i Ondrej Šmál /Schmal, 1706-1766/, napr. "Brevis de vita superintendentum evangelicorum in Hungaria commentatio" /iz 1751/ i "Adversaria ad illustrandam historiam ecclesiasticam pertinentia". Ta djela donose i književnopovijesne podatke, dok "Syllabus litteratorum Thurocziensium" sadrži biografije pisaca i naslove njihovih djela. Samuel Timon /1675-1735/ se bavio topografijom i poviješću Ugarske i u tom okviru zabilježio je niz zanimljivih podataka i o Slovačkoj /"Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum topographia", Trnava, 1701-02/; u "Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras, adventus et res gestas gentis Hunnicae" /Košice, 1773/ podvlačio je npr. autohtonost Slavena u Ugarskoj, razmatrao povijesne odnose između Mađara i Slavena, razmišljao o značenju slavenskog življa u Ugarskoj i Evropi, te o mogućnosti zajedničkog života u prijateljstvu između slavenskog i mađarskog stanovništva zemlje. Slavenskim se pitanjem pisac bavio i u djelu "Synopsis novae chronologiae regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae etc." /Trnava, 1714-15/.

Obrambeni spis u prilog Slavena, a posebice Slovaka u Ugarskoj, napisao je svećenik Ján Baltazár Magin /1682-1735/ na zahtjev političkih stalaža grada Trenčína i povodom uvredljivog djela trnavskog profesora prava Michala Bencsika "Novissima diaeta" /Trnava, 1722/ koje je ironiziralo i omalovažavalo Maginove zemljake. Magin je Bencsiku odgovorio u djelu "Murices Nobilissimae et novissimae diaetae Poseniensis scriptori sparsi, sive Apologia" /Púchov, 1728/. Oslanjajući se na Bibliju i razne antičke i kasnije pisce, podvlači drevnost i autohtonost Slavena i Slovaka u Ugarskoj, njihovu slavnu prošlost i ćirilometodsku tradiciju ističući da su Slovaci ravnopravan dio ugarskog staleškog naroda i jedan od članova velikog slavenskog naroda.

Od znanstvenika slovačkog podrijetla stekao je u ovo doba najveće priznanje "magnum Hungariae decus" Matej Bel /po ocu se zvao i Funtík, 1684-1749/. Studirao je na sveučilištu u Halleu gdje je upoznao pijetističku filozofiju. Nakon studija postao je župnikom te rektorom škole u Banskoj Bystrici. Poslije poraza Rákóczijeva ustanka trebalo je da bude kao njegov pristaša pogubljen, ali ga je carski general pustio na slobodu. Bel je zatim radio kao nastavnik i rektor na liceju u Bratislavi i nastavu je reformirao u duhu tzv. pedagoškog realizma. Svojim je pedagoškim i znanstvenim sposobnostima stvorio od tog liceja jednu od najboljih i najtraženijih škola u Ugarskoj. Njegovi su znanstveni interesi mnogostrani; bavio se poviješću, geografijom, etnografijom, gospodarstvom, društvenim životom, književnošću te kulturnim životom prošlosti i sadašnjosti, prirodoslovnim problemima, lingvistikom. Pisao je na latinskom, njemačkom, mađarskom i češkom jeziku. U znanstvenu je djelatnost uvodio nove, moderne metode, planski i kolektivni rad. U djelu "Hungariae antiquae et novae prodromus" /Nürnberg, 1723/ objavio je detaljni plan i prijedlog znanstvenog istraživanja Ugarske na području geografije, etnografije, povijesti i jezika. Njegovo je najznačajnije djelo "Notitia Hungariae novae historico-geographica" od kojeg je uspio objaviti tek četiri sveska. Veći je dio ostao u rukopisu. Izvod iz njega objavio je Jan Tomka-Sasky kao "Compendium Hungariae geographicum" /Bratislava, 1753/. Ovo je djelo zapravo opširan kolektivni rad kojim je Bel rukovodio, i predstavlja visoku znanstvenu razinu već u duhu prosvjetiteljskog kriticizma. Bel je sakupio važ-

ne povijesne izvore za historijat Ugarske u djelu "Adparatus ad historiam Hungariae" /Bratislava, 1735 i 1746/, bavio se starom ugarskom kulturom te skitsko-hunskom pismenošću. Pisao je i gramatike, a u uvodu uz svoje "Institutiones linguae germanicae", /Levoča, 1718/ kao i u predgovoru kojim je popratio "Grammaticu slavico-bohemica" Pavla Doležala, pohvalno govori o narodnom slavenskom jeziku. Suradivao je s mnogim inozemnim časopisima, a sam je pokušao prvi put sistematski izdavati novine u Ugarskoj, latinska "Nova Posoniensia" /1721-22/, ali je pokušaj ubrzo propao zbog isusovaca.

U mladoj generaciji znanstvenika slovačkog podrijetla istakao se povjesničar František Adam Kollár /1718-1783/ koji je najzad postao direktorom carske knjižnice u Beču te dvorskim savjetnikom i pouzdanikom Marije Terezije, posebice u vezi s njezinim školskim reformama. Za caricu je Kollár pripremio i svoju "Instructio privata" /1775/ koja sadrži napredne pedagoške poglede, a naročito se zalaže za približavanje škole realnom životu te za odgovarajuće mjesto prirodnih nauka, matematike, tehnike i materinjeg jezika. Žučne polemike je izazvao razmatrajući u spisu "De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae" /Beč, 1764/ socijalnu nepravdu u zemlji i zalažući se za ukidanje privilegija plemstva i crkve. Zanimao se i za pitanja rusinske narodnosti, orijentalistiku i lingvistiku, objavljivao arhivsku građu, djela Janusa Pannonija itd.

Među piscima koji su se bavili pitanjima jezika značajni su u ovom periodu Daniel Sinapius Horčička /1640-1688/ svećenik, koji je deset godina proveo u izgnanstvu i tu je pored školskih drama / npr. "Flagellum irae divinae triplex", Lešno, 1681/ napisao i objavio zbirku poslovice /uglavnom antičkih, biblijskih te humanističkih/ "Neo-forum Latino-Slavonicum" /Lešno, 1678/ gdje u latinskom predgovoru ističe izvanredne osobine materinjeg jezika i zalaže se za njegovu upotrebu. Obranu slavenskog jezika sadrži i disertacija "De origine, iure ac utilitate linguae slavonicae" /Wittenberg, 1697/ koju je napisao Ján Fischer-Piscatoris /1672-1720/. Istu temu tretira i danas izgubljeni spis Mikuláša Mirisa /+ 1703/ "Curiosum de lingua slavonica commentariolum". Među gramatičkim djelima ističe se "Grammatica Slavico-bohemica" /Bratislava, 1746/ čiji je autor Pavel Doležal /1700-1778/ i koja je postala primjer i izvor za sve kasnije gramatike. Na latinskom je Doležal objavio i osnove pravopisa te "češko-slovačkog" jezika. U 18. stoljeću objavljeno je ili bar napisano i ostalo u rukopisu nekoliko rječnika, od kojih se neki oslanjaju već i na jezično blago Slovačke, npr. "Syllabus dictionarii Latino-Slavonicus" /1763/, čiji je autor Romuald Hadbávný.

Za povijest starije književnosti značajni su bio-bibliografski zapisi nekolicine pisaca. Slovački je Nijemac David Czwitinger /oko 1673-1743/ objavio biografije ugarskih književnika te popis njihovih djela s kratkim sadržajem pod naslovom "Specimen Hungariae Literatae" /Frankfurt-Leipzig, 1711/, s namjerom da njemačkim znanstvenicima dokaže kako Ugarska nije nekulturna zemlja. Dublje je temu zahvatio Michal Rotarides /1715-1747/ u "Historiae Hungariae literariae...lineamenta" /Altona, 1745/ tretirajući povijest književnosti u Ugarskoj kronološki, a razmatra i uzroke kulturne zaostalosti zemlje. U nekoliko prijepisa sačuvan je u Slovačkoj njegov "Auctorum et scriptorum Hungariae praecipuorum catalogus alphabeticus" koji, pored biografija pisaca i popisa djela, sadrži i kritičke primjedbe sastavljača. U rukopisu su ostale i književnopovijesne zabilješke evangelističkog župnika Mateja Holko starijeg /1719-1785/ koji u svojim nekoliko kataloga donosi samo najvažnije bio-bibliografske podatke.

Klasicizam i romantizam - narodni preporod

Razvitak prosvjetiteljskih težnji u Ugarskoj, naročito za vladavine Josipa II /1780-90/, dočekala je Slovačka na jezičnom području još

uvijek s latinskim kao vladajućim jezikom. Međutim, on ipak gubi polako svoje mjesto u administraciji i književnosti. U gradovima s jakim njemačkim življem raste do kraja 18. stoljeća utjecaj njemačkog, pogotovo uslijed jozefinskih centralističkih reformi i germanizacije koja, u vezi s njima, sve više dolazi do izražaja. Kasnije u vezi s buđenjem mađarske nacionalne svijesti jača uloga mađarskog jezika koji se nameće i nemađarskim narodnostima ugarskoga dijela carstva. Protestanti u Slovačkoj koriste nadalje češki jezik unoseći u njega sve veći broj slovacizama, a među katolicima jača svijest da treba riješiti pitanje slovačkog književnog jezika. Traženje jedinstvenog slovačkog književnog jezika postaje sastavnim dijelom borbe protiv mađarizacije i za nacionalni opstanak.

Na književnom se planu već za vladavine Marije Terezije, a napose u prosvjetiteljstvu jozefinskog doba osjeća popularizacija znanosti i naročita se pažnja posvećuje pitanjima povijesti. Budući da poslije sloma Velike Moravske Slovaci nisu imali svoje države, postala je velikomoravska i ćirilometodska tradicija glavni oslonac povijesne svijesti naroda. Slovački su pisci povezivali povijest svoga naroda s poviješću čitavoga slavenstva ne razlikujući često ni pojmove Slovak i Slovan /Slaven/, a svoj su narod smatrali nasljednikom velikomoravskog carstva.

Već Ján Severini /1716-1789/, rektor liceja u Banskoj štiavnici, u svojoj se knjizi "Conspectus Historiae Hungaricae a prima gentis origine ad memoriam nostram productae" /Bratislava, 1769, 2. prošireno izd., 1775-78/ bavio slovačkim naseljima stare Panonije kao dijela Velike Moravske. Međutim, najznačajnija je za slovački preporod bila knjiga "Historia gentis Slavae - De regno regibusque Slavorum atque cum prisci civilis et ecclesiastici, tum huius aevi statu gentis Slavae" /Pečuh, 1780/ što ju je napisao Juraj Papánek /1738-1802/, svećenik, koji je većinu svoga života /od 1772. do smrti/ proveo kao župnik u Oljasi u hrvatskoj sredini /u uvodu svoje knjige za sebe kaže da je rodom Slovak, odgojem Nijemac, plemstvom Ugar i službom Ilir/. U svojem je djelu Papánek dokazivao autohtonost

Slovaka, isticao Veliku Moravu kao prirodnu vezu Slovaka, Moravaca i Čeha, ali je ujedno bio pristaša slovačko-mađarske suradnje u izgradnji zajedničke i ravnopravne ugarske države. Njegova je "Historia" budila među obrazovanim ljudima zanimanje za povijest naroda i brigu za njegovu budućnost, bez obzira na niz nekritičkih tvrdnji i zabluda. Sličan je bio slučaj i s glavnim spisom Jurja Sklenára /1746-1790/ "Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus" /Bratislava, 1784/ koji je, međutim, u cilju da dokaže kako Mađari nikad oružjem nisu osvojili Slovačku, zasnovan na lažnoj pretpostavci da je Velika Moravska imala prvo sjedište oko južnoslavenske rijeke Morave. Izvode iz Papánekove i Sklenárove knjige zajedno s drugim tekstovima objavio je Juraj Fándly /1750-1811/, svećenik, prosvjetitelj puka i jedan od vodećih ljudi prve generacije preporoditelja koja je svjesno ušla u borbu za slovački književni jezik. Tekstove je objavio pod naslovom "Compendiata Historia Gentis Slavae" /Trnava, 1793/. Fándly je pisao i latinske prigodne pjesme u prosvjetiteljskom duhu.

Na čelu je ove generacije stajao katolički svećenik Anton Bernolák /1762-1813/ koji je prvi /poslije sasvim promašenog diletantskog pokušaja Jozefa Ignáca Bajze/ poduzeo pokušaj uspostavljanja slovačkog književnog jezika. Krenuo je od načela da književni jezik treba da bude što uže vezan uz jezik i izgovor naroda pa je kao osnovu književnog jezika što ga je predložio uzeo zapadnoslovačko narječje i uveo fonetski pravopis. Svoj je prijedlog obrazložio u nekoliko latinskih spisa: "Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum" /1787, sa dodatkom "Orthographia"/, "Grammatica slavica" /1790/ i "Etymologia vocum slavicarum" /Trnava, 1791/.

Dok su slovački katolici počinjali djelatnost na Bernolákovom književnom jeziku i osnivali učeno društvo koje se bavilo širenjem književnosti na novokonstituiranom jeziku, evangelici su nadalje svoju djelatnost razvijali na modificiranom češkom, međutim, za znanstvene su svrhe koristili i latinski. Tako je napr. njihova "Societas ex totius Monarchiae Austriacae viris eruditis coacta" /u Banskoj štavnici/ izdavala od 1793.g. godišnjak "Annales novi ecclesiastico-scholastici Evangelicorum A. et H.C. in Monarchia Austriaca". Ovdje je npr. objavljivao prikaze knjiga osnivač društva Samuel Ambrosius /1749-1806/, dok je o povijesnim temama najviše pisao župnik Ondřej Plachý /1755-1810/. Kasnije je Matej Holko mlađi /1757-1832/ uz pomoć Jána Feješa 1764-1823/ osnovao prvo knjižnicu, a zatim naučno društvo "Erudita societas kishontensis" koje je organiziralo svečane sjednice i tiskalo zbornike rasprava, govora i prigodnih pjesama pod naslovom "Solennia...bibliothecae...Kis-Honthanae" /1809-1832, 1841-42/. Prilozi su pisani latinski, češki, mađarski i njemački. Holko se bavio poviješću književnosti i u raspravi "Observationes quedam de artibus elegantioribus et mythologia gentili atque christiana" pokazao izvjesnog smisla za poredbenu književnost. Feješ je pored priloga u "Solennia" tiskao preko trideset manjih rasprava na latinskom, njemačkom i češkom, uglavnom s filozofsko-moralističkom tematikom, ali je mnogo razmišljao i o prosvijećenju državi te značaju javnih prosvjetnih ustanova. Pedagogijom se bavio Michal Steigel /1769-1829/ koji je napisao i kratku logiku i psihologiju /"Fragmentum syntheseos sensualium"/.

Značajna je u to vrijeme bila djelatnost jezikoznanaca i historičara koji su surađivali s vodećom ličnošću češkog preporoda i osnivačem slavistike Josefom Dobrovským. Među njima se nalazio Štefan Leška /1757-1818/ koji je pisao i češki, pomagao Dobrovskom u radu na njegovu rječniku, a pored toga se bavio pitanjem podrijetla stranih riječi u mađarskom jeziku /njegovo djelo "Elenchus vocabulorum Europaeorum, cumprimis slavieorum magyariaci usus" objavljeno je poslije njegove smrti /1825/. Za povijest slovačke književnosti vrijedno je djelo "Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria" /1785, 2. popunjeno izd. 1808/ koje sadrži niz podataka o piscima slovačkog podrijetla a čiji je autor župnik Pavel Valaský /Wallaszky, 1759-1824/. Niz djela uglavnom iz područja geografije na latinskom i češkom objavio je Ladislav Bartholomaeides /1754-1825/, dok je Ján Čaplovič /1780-1844/ napisao 24 spisa na latinskom i njemačkom jeziku o pitanjima etnografije, povijesti, gospodarstva i crkve.

Slijedeća se generacija slovačkih preporoditelja na čelu sa P.J. Šafárikom te Jánom Kollárom opredjeljuje u načelu za češki jezik u književnosti, a češki ili njemački u znanstvenoj literaturi. Istodobno Ján Hollý stvara prva značajna pjesnička djela na jeziku koji je uveo Bernolák. Latinski u književnosti sve se manje koristi, iako je i Kollár na njemu spjevao spomenutu već elegiju u duhu Jakobeovu. Prvi značajni slovački dramski pisac Ján Chalupka /1791-1871/ na latinskom je objavio zbirku svojih školskih govora /bio je jedno vrijeme profesor retorike/ "Duodecim orationes scholasticae" /Levoča, 1826/. Njegov suvremenik Michal Godra /1801-1874/ ostavio je u rukopisu zbirku slovačkih i latinskih pjesama "Opera poetica".

Zatim dolazi do definitivnog rješenja pitanja slovačkog književnog jezika: Ludevít Štúr i njegovi drugovi 1843. donose odluku o konstituiranju slovačkog književnog jezika na osnovi centralnoslovačkog narječja i unatoč prosvjedima Kollára i drugih, taj se jezik postupno razvio u jedini književni jezik Slovaka. Latinski je Štúrovskom pokoljenju u nekoliko navrata poslužio korisno u znanstvenim djelima, naročito u obrazlaganju i obrani njihova jezičnog opredjeljenja: Michal Miloslav Hodža /1811-1870/ korigirao je neke sta-

vove svoga suborca štúra u spisu "Epigenes slovenicus" /Levoča, 1847/ i Martin Hattala /1821-1903/ u svojim je slovnícama, npr. "Grammatica Linguae Slovenicae" /1850/, pružio novom književnom jeziku znanstveni sustav.

Latinitet u Slovačkoj još uvijek nije dovoljno istražen. S obzirom na to da je tek polovinom prošloga stoljeća uveden današnji slovački jezik, da je njegovo konstituiranje nailazilo i na otpor i da su vođeni sporovi oko njegove opravdanosti, potpuno je razumljivo da se pažnja znanstvenika usredsređivala prije svega na književno stvaranje na tom jeziku i na slovačkoj varijanti češkoga jezika prije njega. Tek u posljednje vrijeme sistematskije se slovačka povijest književnosti bavi i latinitetom istražujući djela latinista-Slovaka, kao i pripadnika ostalih narodnosti rođenih u Slovačkoj, vrednujući njihov doprinos razvoju književnosti u zemlji i objavljujući najvažnija djela u originalu i prijevodu, kako bi i ovaj značajan sastavni dio književne djelatnosti u Slovačkoj tijekom nekoliko stoljeća približila današnjem čitaocu.

Najvažnija literatura:

Mišianik, Ján-Minárik, Jozef - Michalcová, Milena - Melicherčfk, Andrej: Dejiny staršej slovenskej literatúry. Praha 1958.

Pišút, Milan a kolektív: Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava 1962.

Pišút, Milan - Rosenbaum, Karol - Kochol, Viktor: Literatúra národného obrodzenia. Bratislava 1960.

Mišianik, Ján: Bibliografia slovenského písomníctva do konca XIX storočia. Bratislava 1946.

Mišianik, Ján: Pohľady do staršej slovenskej literatúry. Bratislava 1974.

Mráz, Andrej: Dějiny slovenskej literatúry. Bratislava 1948.

Pražák, Albert: Dejiny slovenské literatury I. Praha 1950.

Szentpétery, Emericus: Scriptorum rerum Hungaricarum I-II. Budapest 1937-38.

Balajka, Bohuš - Marčok, Viliam - Minárik, Jozef - Sedlák, Ján: Přehledné dejiny literatury 1. Praha 1970.

Chrobák, Dobroslav - Čeppan, Oskár: Rukovät dejin slovenskej literatúry. Bratislava 1949.

Vlček, Jaroslav: Dejiny literatúry slovenskej. Turčiansky sv. Martin 1890, 4.izd. Bratislava 1953.

Vlček, Jaroslav: Dějiny české literatury I-IV. Praha 1893-1921, 5.izd. Praha 1960.

Jakubec, Jan: Dějiny literatury české I-II. Praha 1911, 2.izd.1934.

Tibenský, Ján: J.Papánek - J.Sklenár. Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII storočí. Martin 1958.

Résumé

Dans l'ensemble de la production littéraire en Slovaquie la création en latin joue un rôle très important. Les premières oeuvres apparaissent peu après l'annexion du territoire slovaque à l'Etat hongrois au début du 10e siècle et au cours du Moyen Age la création littéraire se développe uniquement en latin. Parmi les oeuvres peu nombreuses préservées jusqu'à nos jours les plus importantes sont les légendes de saints slovaques dont la légende de Saint Svorad et Saint Benoît, écrite par Maur (1064), est la première oeuvre littéraire décrivant le milieu slovaque. Les incidences de la réforme hussite, qui a, au début du 15e siècle, secoué la Bohême voisine, ont contribué à introduire en Slovaquie le tchèque comme deuxième langue littéraire - à côté du latin. Un vrai épanouissement n'est connu qu'au 16e siècle, influencé par les idées de la Renaissance et de l'Humanisme ainsi que par la Réformation à la fois.

Pendant la réformation on emploie surtout la langue tchèque modifiée tandis que tous les écrivains humanistes utilisent le latin. Parmi eux les plus distingués sont Jean Sambocký (Joannes Sambuccus), philologue, et Martin Rakovský, poète; au 17e siècle

c'est d'abord le linguiste Vavrínek Benoît de Nedožier, le médecin Jean Jasenský et, plus tard, l'émigré tchèque Jacques Jakobeus. Dans la deuxième moitié du 17e siècle les oeuvres autobiographiques, qui décrivent les luttes contre les Turcs, les souffrances dans la captivité turque ou bien les événements de la persécution des protestants, occupent une place importante. Toute l'époque baroque est influencée par la production littéraire religieuse unilatérale. Parmi les personnages de l'époque on remarque l'historien et le politicien Daniel Krman.

Le latin est utilisé pour la création de la poésie spirituelle, des oeuvres de nature reflexive, pour le drame scolaire et surtout dans les écrits théologiques, philosophiques et scientifiques. Le plus important parmi les philosophes jésuites, le centre desquels était l'Université de Trnava, est Martin Szentiványi. Dans le milieu des protestants ce sont les membres de soi-disant "Ecole atomiste de Prerov", Jean Bayer et Izák Caban. Le plus grand nom de la science hongroise de la première moitié du 18e siècle est Matej Bel qui a dirigé les projets de recherche scientifique de l'Hongrie dans le domaine géographique, ethnographique, historique et linguistique. Jean Baltazar Magin est l'écrivain acharné de la défense des Slovaques contre le mépris hongrois. Le mérite de František Adam Kolár est d'avoir contribué aux réformes scolaires de Marie-Thérèse et d'avoir publié son écrit contre les privilèges de la noblesse et de l'Angleterre. Beaucoup d'écrivains, au cours du 17e siècle, soulignent déjà le problème de la langue littéraire slovaque, mais ce n'est que vers la fin du 18e siècle que Anton Bernolák entreprend une tentative efficace dans le dessein d'introduire un des dialectes slovaque dans la pratique littéraire.

Ce n'est que vers le milieu du 19e siècle que la génération de Ludivít Štúr atteint une résolution définitive du problème. Les premiers combattants pour la renaissance du peuple utilisent la langue latine jusqu'à la fin du 18e siècle (L'écrit de Juraj Papánek sur la Grande Moravie) tandis que la littérature scientifique en latin existe encore au moment où dans les belles-lettres prédomine d'abord le tchèque, puis le slovaque "berňolakovien" et ensuite la langue slovaque d'aujourd'hui, instituée par la génération de Štúr.